

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РІЗНОРІДНИХ ВИДІВ ПРИРОДНОГО РАЙОНУВАННЯ ЗЕМЕЛЬ

Осипчук С. О., *вчений секретар, кандидат геолого-мінералогічних наук*
E-mail: osipchuk_sp@ukr.net

Козак М. В., *начальник відділу проблем екології та ґрунтових обстежень
Державне підприємство «Науково-дослідний та проектний інститут
землеустрою»*

E-mail: 4242362@ukr.net

Миргород М. М., *кандидат економічних наук, доцент
Харківський аграрний університет ім. В. В. Докучаєва*

Колганова І. Г., *асистент кафедри землевпорядного проектування
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

E-mail: Kolganova_i@ukr.net

Анотація. *Наведено теоретико-методологічні основи різномірних видів природного районування земель, які полягають у систематизації та типізації типів і видів районування, розробці принципів та обґрунтуванні класифікаційних ознак районування. Подано приклади окремих (розроблених) видів районування земель та визначено перспективи подальших наукових досліджень.*

Ключові слова: *районування, типи районування, види районування, класифікаційні ознаки районування, логічні варіанти районування.*

Актуальність.

Статтею 26 Закону України «Про охорону земель» визначено, що для раціонального використання земель та ґрунтів здійснюються різномірні види районування (зонування) земель, зокрема природно-сільськогосподарське, еколого-економічне, протиерозійне та ін. Для потреб сільського господарства здійснюється також районування земель за ступенем забезпечення ґрунтів поживними речовинами, мікроелементами і за придатністю ґрунтів для вирощування сільськогосподарських культур та ін.

Зазначені види природного районування – спеціальні види фізико-географічного або ландшафтного районування, оскільки і земля, і ґрунти, і рослинність є складовими компонентами ландшафту. На сьогодні районування розглядається як один із методів систематизації знань про природні та антропогенні характеристики земель, оцінки їх продуктивності (родючості) та неоднорідності. Особливо значна роль методів районування при середньо- і дрібномасштабних роботах, що дає змогу розглядати природне районування як найважливіший метод регіональних досліджень.

Матеріали природного районування використовуються при встановленні вимог щодо раціонального використання земель, визначення територій, які потребують особливого захисту від антропогенного впливу, регламентації необхідних видів екологічних обмежень у використанні деградованих земель і відновленні їх продуктивності, для визначення екологічно чистих зон виробництва сировини для дитячого і дієтичного харчування та отримання екологічно чистих харчових продуктів і продовольчої сировини та ін.

Тому на сучасному етапі земельної реформи в умовах формування збалансованих і екологічно стійких землеволодінь та землекористувань розроблення теоретико-методологічних основ різnorідних видів природного районування земель набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Працями вітчизняних учених В. В. Докучаєва, Г. І. Танфільєва, А. І. Воейкова, Б. Л. Лічкова, Г. М. Висоцького, П. А. Тутковського, В. П. Попова, В. Л. Сименка, І. Ф. Мукомеля та інших розкрито значення природних факторів та ресурсів для сільського господарства. Вони обґрунтували загальногеографічний підхід до їх вивчення, обліку та використання і розробили перші схеми природного районування території України.

У праці «Естественно-историческое районирование СССР» (1947 р.), яка по-суті, завершувала довоєнний етап робіт щодо комплексного районування території колишнього СРСР, територія України віднесена до трьох фізико-географічних країн – Східноєвропейської рівнини, Карпат і Кримсько-Кавказької. Східноєвропейська рівнина поділена на чотири зони – лісову, лісосте-

пову, степову і посушливо-степову. Охарактеризовано природні ресурси виокремлених таксономічних одиниць для сільського господарства.

Результатом робіт із фізико-географічного районування, виконаних географами університетів України, є велика монографія «Физико-географическое районирование Украинской ССР» (1968 р.). У ній вперше за єдиним принципом подано характеристику всіх регіональних одиниць включно до районів для цілей сільського господарства.

Агрогрунтове районування – поділ території на ґрунтово-біокліматичні пояси, області, агрогрунтові зони, підзони, провінції, підпровінції, райони, підрайони, мікрорайони, що відображує основні закономірності поширення переважаючих ґрунтів, розроблене у складі Карти ґрунтів Української РСР. – Масштаб 1:750 000. – Київ, 1972.

На сучасному етапі питаннями розроблення теоретико-методологічних основ різnorідних видів природного районування земель займалася значна кількість науковців, серед них О. М. Маринич, П. Г. Шищенко, Я. П. Дідух, Ю. Р. Шеляг-Сосонко, К. Л. Холупяк, М. К. Шикуча, О. П. Канаш, М. І. Полупан, І. А. Розумний, Ю. Л. Грубрін, Е. Т. Палієнко, С. О. Осипчук, С. Ю. Булігін, В. А. Барановський, С. П. Погурельський, М. В. Козак та ін. У них значну увагу приділено розробленню нормативно-правових актів щодо здійснення зазначеного районування земель.

Зокрема, відповідно до статті 179 Земельного кодексу України, Кабінет Міністрів затвердив Постанову «Порядок здійснення природно-сільськогосподарського, еколого-економічного, протиерозійного та інших видів районування (зонування) земель» від 26 травня 2004 р. № 681 [8], в якій ви-

значено механізм здійснення зазначених видів районування земель.

Положення даного Порядку деталізують розроблені методичні рекомендації щодо здійснення окремих видів (природно-сільськогосподарського, ерозійного та ін.) районування (зонування) земель [5–6], тоді як інші їх види (землеоцінне, геоботанічне, придатності ґрунтів для вирощування сільськогосподарських культур, напрямів рекультивативної порушених земель та ін.) потребують подальших наукових досліджень і розробок.

Мета дослідження – узагальнити й систематизувати теоретико-методологічні основи різнорідних видів природного районування земель, сформулювати принципи та запропонувати класифікаційні ознаки зазначених видів районування і визначити перспективи подальших наукових досліджень.

Результати дослідження та їх обговорення.

На сьогодні дослідники в поняття районування земель вкладають різний зміст. Районування – це поділ території за певними ознаками – адміністративними, економічними, фізико-географічними, сільськогосподарськими, геоморфологічними, геологічними, гідрографічними, сейсмічними та ін. Це процес і результат розчленування території на райони або виявлення, виокремлення і розмежування ареалів у будь-якому середовищі. Районуванню завжди передують конкретна мета – від зручності дослідження і відображення феноменів, що вивчаються, до розв'язання прикладних задач адміністративно-територіального поділу, управління, впливу на економіку при директивному або індикативному плануванні, проведення регіональної політики тощо.

Районування – це також спосіб диференціації єдиного заходу щодо існуючих територіальних одиниць із урахуванням їх специфіки, наприклад, районування сортів сільськогосподарських культур, цін і податків, заробітної плати тощо.

Найбільш прийнятним є таке визначення районування – поділ досліджуваної території на співрозмірні таксономічні елементи, що характеризуються внутрішньою спільністю і зовнішніми відмінностями природних та інших умов. Крім того, потрібно мати на увазі, що це не тільки поділ і описання, але, перш за все, виявлення, а потім уже виділення таксономічних одиниць. Результатом районування є мережа районів, що відображає специфіку районованого простору і внутрішню властиву територіальній організації ієрархічність геосистем. При цьому райони як одного, так і різних рівнів ієрархії повинні відповідати наперед заданим типологічним і класифікаційним характеристикам.

Дослідники часто застосовують термін «зонування» земель. На нашу думку, зонування або зонінг проводиться в межах населених пунктів, тому з великою долею умовності до зонування можна віднести окремі види оцінного районування земель [10].

У практиці застосовуються різні теоретико-методологічні варіанти районування земель. Вони розділені на 2 типи, 5 видів та декілька різновидів.

Перший тип районування – природно-історичне районування, при якому на основі певних принципів і класифікаційних ознак виявляють, виокремлюють, класифікують територіальні одиниці різного порядку. Другий тип – оцінне районування, яке передбачає оцінку складності природних і антропогенних умов різнома-

нітних територіальних комплексів на основі використання різних якісних і кількісних показників, у тому числі економічних.

Використовується три види природно-історичного районування: регіональний (індивідуальний), типологічний і змішаний. При регіональному виді районування досліджувана місцевість розділяється на територіальні одиниці різного порядку (рангу), причому кожна наступна одиниця виділяється з попередньої (більшої) поділом її на окремі частини на основі вибраних дослідником класифікаційних ознак (здійснюється логічна операція «розчленування цілого на частини»). При цьому будь-яка територіальна одиниця виокремлюється як цілісний, безперервний у просторі елемент, роз'єднаний (оточений) іншими територіальними одиницями. Кожна така одиниця характеризується ясно вираженою індивідуальністю, отримує персональну характеристику і, як правило, власну назву.

Регіональний вид природно-історичного районування маючи певні переваги (перш за все, такі, що кожен контур, виділений на карті, отримує власну характеристику), має і ряд недоліків. Основний недолік такого районування полягає в труднощі екстраполяції даних, отриманих при вивченні однієї територіальної одиниці, на інші територіальні одиниці одного з нею рангу, так як залишається невідомим: 1) де розташовуються територіальні одиниці, що мають подібність за умовами з досліджуваною; 2) у чому полягає і який ступінь подібності та відмінності між порівнюваними одиницями.

Типологічний вид природно-історичного районування передбачає виявлення і виокремлення певних типів територіальних одиниць того

чи іншого порядку на основі врахування найбільш загальних і суттєвих ознак, властивих їм, і відмови від обліку багатьох індивідуальних особливостей цих одиниць. При цьому характеристика дається не кожному конкретному контуру, виділеному на карті (як при регіональному виді районування), а групі контурів даного типу. Виокремлені типологічні територіальні одиниці на відміну від регіональних можуть існувати як розрізнені ділянки, розташовані в різних частинах досліджуваної території, на будь-якій відстані одна від одної. Вони можуть чергуватися з територіальними одиницями інших типів.

Слід підкреслити, що в практичній роботі типологічний вид районування дуже часто використовують після здійснення регіонального. При його виконанні проводять типізацію раніше виділених регіональних територіальних одиниць, причому вона може проводитися на будь-якому рівні – на рівні регіонів, зон, провінцій, областей, районів, підрайонів і т.д. Однак на кожному етапі типізації воно проводиться стосовно до будь-якого, але одного таксономічного рівня.

Проте типологічне районування має і недоліки. Вище було зазначено, що виявлення і виділення типів територіальних одиниць будь-якого порядку проводиться на основі врахування найбільш загальних і суттєвих ознак. Специфічні індивідуальні риси окремих територіальних одиниць даного порядку (рангу) при цьому доводиться не враховувати. Часткове зменшення цього недоліку можливе у разі збільшення числа типів територіальних одиниць даного рангу, що виділяються в процесі районування. Повністю цей недолік виключається лише в тому випадку, коли число

типів одиниць даного рангу дорівнює числу індивідуальних одиниць, тобто, коли типологічне районування перетворюється в індивідуальне. Але тут ми знову отримуємо ряд недоліків і, головне, втрачаємо переваги типологічного районування.

Регіональний і типологічний види природно-історичного районування суворі з позицій формальної логіки (при першому здійснюються операції, подібні розчленування цілого на частини, при другому – подібні поділу поняття). Змішувати їх не можна. Однак це змішування неприпустиме лише на одному і тому самому ступені (стадії) районування. У процесі практичної роботи на певних її етапах часто буває доцільно переходити від одного виду природно-історичного районування до іншого, а потім, на наступному етапі, нерідко здійснювати зворотній перехід. Такий вид районування названий змішаним, у практиці він досить поширений. Зазвичай найбільші територіальні одиниці виокремлюються як регіональні (індивідуальні), а більш-дрібні – як типологічні одиниці.

Кожен вид природно-історичного районування поділяється за змістом на два різновиди.

У першому з них – загальному районуванні на оглядових, дрібно- і середньомасштабних картах виявляються і виокремлюються території, близькі за всіма основними параметрами, які визначають їх вигляд. Такі карти по суті багаточільові. Вони, у першу чергу, призначені для вирішення питань, пов'язаних з плануванням і проектуванням використання земель. Під час великомасштабних, а нерідко і середньомасштабних робіт, зазвичай переходять до спеціального різновиду районування, у процесі виконання якого на картах територіаль-

ні елементи виявляються і виокремлюються з урахуванням специфіки певного виду освоєння земель, наприклад, для вирощування олійних сільськогосподарських культур.

Оцінне районування поділяється на два види – порівняльне (якісне і кількісне) і природно-економічне (кількісне). Перший вид за своїм змістом, подібно до видів природно-історичного районування, може бути загальним і спеціальним; вони можуть широко застосовуватися при всіх видах досліджень. Другий вид оцінного районування повинен ширше використовуватися під час великомасштабних робіт. Здебільшого цей вид районування повинен мати спеціальний характер.

Оцінне районування, безумовно має самостійне і дуже важливе практичне значення, його здебільшого доцільно використовувати на другому етапі робіт із природного районування. Його краще проводити на основі результатів природно-історичного районування. За такої послідовності воно повинно полягати в оцінці складності природних умов виділених територіальних одиниць. У цьому випадку, оцінне районування стане більш глибоким за змістом, а формальні категорії складності отримують матеріальне обґрунтування і зміст (наприклад, однакові за складністю природні умови в одному випадку можуть бути зумовлені винятково сильною заболоченістю земель, в іншому – складним, сильнорозчленованим рельєфом, у третьому – розвитком неоднорідних ґрунтів і т.д.).

Принципи і класифікаційні ознаки (*критерії*) природного районування земель

Природне районування виконується за відповідними принципами на основі вибраних дослідником класифікаційних

ознак. Принципи і ознаки районування – поняття різні, змішувати їх не можна. Принципи – ті логічні правила, найважливіші методичні положення, яких потрібно дотримуватися під час проведення будь-якого типу, виду і різновиду районування. Під ознаками (класифікаційними) районування розуміють ті вибрані та обґрунтовані дослідником ознаки, на основі яких відбувається розподіл території при регіональному (індивідуальному) районуванні, класифікація (типизація) територіальних одиниць певного рангу при типологічному районуванні або оцінці складності природних умов при оцінному районуванні.

Формулювання принципів природного районування території України започаткував у своїх працях В. В. Докучаєв. На основі узагальнення опублікованих робіт [1–2, 4–6, 8, 10–11], ми сформулювали основні принципи зазначеного районування, які полягають у тому, що:

1. Районування має проводитися за речово-морфологічними, глибоко природними ознаками, які відображують найважливіші закономірності просторової мінливості природних умов, що зумовлена взаємодією регіональних і зональних природних факторів.

2. Сума виділених при районуванні територіальних одиниць повинна дорівнювати об'єму (площі) поділюваної території при регіональному виді районування або об'єму класифікованого (діленого) поняття в разі типологічного і оцінного районування.

3. При районуванні повинна дотримуватися вимога співрозмірності – територіальні комплекси, які виділяються на відповідному ступені районування, повинні відноситися до одного порядку (рангу).

4. Ознаки, за якими проводиться поділ території (або класифікуються

територіальні одиниці), повинні вибиратися так, щоб кожна точка (територіальна одиниця) потрапляла тільки в одну з виділених категорій.

5. У межах однієї (будь-якої) таксономічної одиниці всі межі одиниць наступного, більш високого, рангу повинні проводитися за ознаками одного порядку. Класифікаційна ознака може змінюватися від одного ступеня районування до іншого.

6. Кожна група між виділюваними таксономічними одиницями повинна проводитися за цілком визначеною (в ідеалі – однією) класифікаційною ознакою.

7. Принцип комплексності, який полягає в необхідному комплексному розгляді всіх основних факторів природного районування в їхньому взаємозв'язку.

8. Системний принцип, згідно з яким, таксономічні одиниці районування нижчого рангу розглядаються як підсистеми єдиного цілого вищого рангу.

9. Принцип пріоритетності – першочергова роль екологічних проблем у системі взаємодії природи та суспільства.

10. Принцип перспективної спрямованості – необхідне досягнення довготривалих господарських інтересів.

Питання про класифікаційні ознаки районування також мають важливе значення. Адже правильний вибір тих чи інших ознак по суті визначає зміст і глибину природного районування. Це питання надзвичайно принципове ще й тому, що вибір і систематизація класифікаційних ознак являє собою перший етап районування, який передусе виявленню і виділенню територіальних одиниць різного рангу, проведенню на карті границь між виділеними одиницями в тих місцях, де ці ознаки змінюються (другий етап районування).

Районування поділяють на одиничне і загальне. За одиничного районування використовується будь-яка одна провідна ознака: компонент природного середовища або вид діяльності (галузь господарства). При загальному районуванні – поєднання ознак, що дає змогу виділяти комплексні або інтегральні райони за характерними поєднаннями природних або суспільних ознак.

Розглянемо конкретні ознаки, які використовуються при районуванні земель.

Районування земель здійснюється за такими ознаками:

- природно-сільськогосподарське – ступінь тепло- та вологозабезпеченості території, гідротермічний коефіцієнт, сума активних температур вища за +10 °С, склад і характеристика ґрунтів (питома вага еродованих, гідроморфних, засолених, підтоплених ґрунтів тощо) та ступінь дренажності території;
- еколого-економічне – рівень перетворення природного середовища, його стійкість до антропогенного навантаження та ступінь ураженості території негативними геологічними процесами;
- протиерозійне – інтенсивність ерозійних процесів, їх причини, ступінь та динаміка еродованості ґрунтів, однотипність протиерозійних заходів;
- інших видів – кількісний вміст токсичних забруднюючих речовин (пестициди, важкі метали, радіонукліди тощо), мікроелементів та ступінь придатності ґрунтів для вирощування сільськогосподарських культур та ін.

За результатами робіт з районування земель складаються відповідні схеми (карти), на яких відображаються такі дані:

- природно-сільськогосподарського – структура земельних (у тому числі сільськогосподарських) угідь, ґрунтовий покрив, його якісний стан, наявність особливо цінних, а також деградованих і малопродуктивних ґрунтів, класифікаційні показники придатності орних земель для вирощування сільськогосподарських культур тощо;
- еколого-економічного – ступінь перетворення природного середовища внаслідок антропогенного впливу, рівень використання (залучення) природних ресурсів, характеристика природно-ресурсного потенціалу, стійкості природного середовища до антропогенного навантаження, рівня цього навантаження, несприятливі природно-антропогенні процеси та еколого-економічна оцінка території;
- протиерозійного – стан еродованості ґрунтів, інтенсивність ерозійних процесів, їх динаміка, природні та антропогенні передумови розвитку ерозії;
- екологічного – забруднення ґрунтів пестицидами, важкими металами, радіонуклідами тощо.

З питанням про класифікаційні ознаки тісно пов'язане питання про логічні варіанти районування. При природному районуванні використовуються три логічні варіанти районування (за Д. Л. Армандом): а – з єдиною класифікаційною ознакою; б – з класифікаційними ознаками, що вводяться послідовно; в – з біфуркацією ознак.

У практиці робіт найчастіше застосовують логічні варіанти а і б. Варіант а передбачає введення дедалі більш жорстких якісних або кількісних обмежень щодо класифікаційних ознак в процесі районування. При загальному природно-історичному районуванні цей суворий логічний варі-

ант використовувати важко, оскільки природні умови являють собою складну багатокомпонентну систему. Однак він може широко використовуватися при виконанні спеціального природно-історичного районування в так званому аналітичному варіанті.

Варіант б передбачає виявлення і виокремлення територіальних одиниць спочатку за однією ознакою, потім вводиться друга ознака, третя і т.д. Саме такий варіант використовується найбільш широко в практиці робіт.

Наведемо приклади окремих (розроблених) видів районування земель України.

На сьогодні природно-сільськогосподарське районування земель розроблене на загальнодержавному рівні [7] і потребує уточнення на внутріобласному рівні.

В основу загальнодержавного природно-сільськогосподарського районування покладено варіант районування з класифікаційними ознаками, що вводяться послідовно. При цьому досліджувана місцевість поділена на територіальні одиниці різного порядку (рангу), причому кожна наступна одиниця виділяється з попередньої поділом її на окремі частини на основі вибраних дослідниками класифікаційних ознак.

Зазначене районування передбачає виділення підпорядкованих територіальних таксономічних одиниць – від природно-сільськогосподарських зон до природно-сільськогосподарських округів у межах рівнинної частини України і від гірських природно-сільськогосподарських областей до гірських природно-сільськогосподарських округів у межах гірських систем України. Кожна така одиниця характеризується ясно вираженою індивідуальністю, отримує персональну характеристику і власну назву.

Внутріобласне районування передбачає виділення в межах адміністративно-територіальних утворень України тільки природно-сільськогосподарських районів. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про проведення загальнонаціональної (всеукраїнської) нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення» від 7 лютого 2018 р. № 105, було уточнено природно-сільськогосподарське районування та створено схему (карту) природно-сільськогосподарського районування земель адміністративно-територіальних утворень України.

Відповідно до Методичних рекомендацій щодо здійснення природно-сільськогосподарського районування (зонування) земель [6], уточнено межі природно-сільськогосподарських таксономічних виділів (таксонів) адміністративно-територіальних утворень. У сучасних умовах, як елементарну одиницю природно-сільськогосподарського районування, доцільно розглядати територію сільських (селищних, міських) рад, що характеризується більш-менш сталими межами, на відміну від землеволодінь та землекористувань, які базуються на орендних відносинах та приватній власності на землю і не є сталими.

При виділенні природно-сільськогосподарських районів дотримувалися таких вимог:

- поєднання меж районів із межами територій сільських (селищних, міських) рад;
- у межах районів кожна окрема агропромислова група ґрунтів повинна відзначатися подібністю процесів ґрунтоутворення, зумовлених генетичною однорідністю, гранулометричним складом, сту-

пенем їхньої окультуреності, впливом негативних процесів (ерозія, дефляція, заболочування тощо), динамікою гідрологічного режиму в зонах зрошення та осушення;

- кількість сільських (селищних, міських) рад, які входять у район, має бути достатньою для опрацювання статистичної інформації, тобто, як правило, не менше, ніж 15.

Усього було розроблено схеми природно-сільськогосподарського районування земель для двадцяти п'яти адміністративно-територіальних утворень України в масштабі 1:200 000.

Необхідність ерозійного районування земель викликана великим розмаїттям природних умов України, що зумовлює диференціацію підходів до протиерозійного захисту земель, їх охорони та здійснення заходів щодо відновлення продуктивності еродованих ґрунтів.

В Інституті землеустрою УААН свого часу було розроблено новий методичний підхід щодо ерозійного районування, в основу якого покладено не тільки ступінь еродованості ґрунтів, але і розрахункову інтенсивність ерозійних процесів, їх динаміку, природні та антропогенні фактори ерозії та ін. З урахуванням цього, О. П. Канаш і С. О. Осипчук здійснили наукове обґрунтування і розробили схему (карту) ерозійного районування сільськогосподарських земель України [4]. Таке районування дає змогу пояснити різноманітний характер ерозійних процесів, що розвиваються в різних частинах країни та розробити для кожної з них науково обґрунтований комплекс необхідних протиерозійних заходів.

В її основу покладено логічний варіант районування з класифікаційними

ознаками, що вводяться послідовно. На першому етапі районування ерозійні зони виділяли на основі загальних втрат ґрунту від водної та вітрової ерозії. Територію, де сумарна розрахункова інтенсивність ерозійних процесів нижча від допустимих втрат ґрунту (нижча від інтенсивності ґрунтоутворення), виокремлюють в зону, ерозійно безпечну з локальним розвитком ерозійних процесів. Інші території, де сумарна розрахункова інтенсивність ерозійних процесів перевищує допустимі втрати ґрунту (вища від інтенсивності ґрунтоутворення), виділяють у зону, ерозійно небезпечну.

На наступному етапі районування зону, ерозійно небезпечну за переважанням чи поєднанням різних типів ерозії, поділяли на області:

- переважного розвитку водної ерозії;
- сумісного розвитку водної та вітрової ерозії;
- переважного розвитку вітрової ерозії.

Критерієм для виокремлення ерозійних областей є географічне поширення водної та вітрової ерозії на території України.

Надалі область переважного розвитку водної ерозії поділяли на округи за основною природно-генетичною характеристикою схилового стоку й змиву – співвідношенням змиву при випаданні дощів (злив) і змиву, при весняному сніготаненні. Виокремили два типи округів:

- переважного впливу дощового стоку;
- переважного впливу талого стоку.

Критерієм для виокремлення ерозійних округів є інтенсивність того чи іншого виду ерозії, що перевищує 50 % у загальній інтенсивності ерозії.

Округи поділяли на ерозійні райони, які відповідають основному таксоно-

мічному рівню районування. Ерозійні райони виокремлювали за питомою вагою еродованих ґрунтів у структурі ґрунтового покриву й просторово узгоджували із геоморфологічними районами. Для ерозійних районів, які характеризуються поширенням процесів лінійної ерозії, наводили ступінь ураженості території ярами (га/км²). Для ерозійних районів наведено показники, які визначають характер використання земель – розораність, лісистість, співвідношення просапних культур і багаторічних трав у структурі посівних площ тощо. Назву ерозійним районам давали за їх географічним положенням.

У межах зони, ерозійно безпечної з локальним розвитком ерозійних процесів виокремлювали підрайони.

Зазначена схема ерозійного районування сільськогосподарських земель України може бути подана в такому вигляді:

I – зона, ерозійно безпечна з локальним розвитком ерозійних процесів: ерозійні підрайони (зокрема, Словечансько-Овруцький, Новгород-Сіверський, Понорницький та ін.);

II – зона, ерозійно небезпечна;

IIА – область переважного розвитку водної ерозії;

IIАа – округ переважного впливу дощового стоку;

IIАб – округ переважного впливу талого стоку;

IIБ – область сумісного розвитку водної та вітрової ерозії;

IIВ – область переважного розвитку вітрової ерозії;

1–62 – ерозійні райони.

Необхідність еколого-економічного районування земель викликана функціонуванням народногосподарського комплексу, що призводить до незбалансованої експлуатації природних ресурсів, виснаження ресурсного по-

тенціалу території та забруднення навколишнього природного середовища.

Головна мета еколого-економічного районування земель – знайти оптимальне співвідношення між діяльністю людини і природним середовищем у просторі й часі, що зумовлено необхідністю стабілізації техногенного навантаження на навколишнє природне середовище та вирішенням комплексу екологічних проблем в умовах соціально-економічного зростання. Це дасть змогу визначити території, для яких потрібні природоохоронні та відновлювальні заходи, більш раціональне розміщення виробництва, а також установити екологічний стан конкретних регіонів. Тобто, еколого-економічне районування земель може бути використане для розробки такої господарської структури економіки, в якій би забезпечувались оптимальні умови для життя і діяльності людини.

В основі еколого-економічного районування земель покладено не тільки різноманітність існуючих еколого-економічних особливостей і зв'язків, але й екологічні й господарські аспекти перспективного використання територій. Тому створення схеми еколого-економічного районування (зонування) земель можливе тільки на базі надійної інформації щодо сучасного стану довкілля регіону, на знанні перспектив розвитку національної економіки й особливо тих її галузей, які найбільш істотно впливають на якість природних комплексів.

На сьогодні найбільш прийнятною є схема еколого-економічного зонування (районування) території України яку розробив В. А. Барановський [1]. Автор здійснив еколого-економічну оцінку території України і провів її диференціацію за синтетичним еколого-економічним потенціалом

(ЕЕП) з виділенням еколого-економічних зон із певними екологічними обмеженнями виробництва, шкідливого для навколишнього природного середовища і населення, зокрема:

- з низьким ЕЕП і максимальним обмеженням виробництва (лімітує в цілому розвиток такого виробництва);
- нижче від середнього ЕЕП і частковим обмеженням виробництва (доцільність розміщення окремих виробництв);
- середнім ЕЕП і помірним обмеженням виробництва (вибіркові вимоги до поліпшення виробничих технологій);
- вище від середнього ЕЕП і практично без обмежень виробництва (у межах потенціалу стійкості природних ландшафтів);
- високим ЕЕП і практично без обмежень виробництва (у межах потенціалу стійкості природних ландшафтів).

Еколого-економічна зона – це територія, для якої характерний наближено однаковий рівень перетвореності природного середовища внаслідок техногенного впливу, що зумовлює певну гостроту екологічної ситуації, ступінь регіонального природокористування, охорони природи і здоров'я населення.

Критеріями визначення ЕЕП потенціалу є величина техногенного навантаження на природне середовище, яка складається з соціально-економічної освоєності території та забрудненості навколишнього середовища; потенціалу стійкості природного середовища; ступеня ураженості території несприятливими природно-антропогенними процесами та природно-ресурсного потенціалу території.

Таким чином, при еколого-економічному районуванні земель з'яв-

ляється можливість поліпшення територіальної організації суспільства з комплексним вирішенням завдань подальшого розвитку суспільного виробництва й збереження природного середовища.

Постала потреба у здійсненні геоботанічного районування природних кормових угідь України, в основу якого слід покласти результати геоботанічних обстежень. Геоботанічне обстеження – це вивчення рослинного покриву у взаємозв'язку з природними умовами задля виявлення перспектив і способів підвищення продуктивності природних кормових угідь. Вивчення рослинного покриву та картографування його контурів проводять за допомогою огляду та опису кожного виділу в натурі. Для підтримки матеріалів геоботанічних обстежень на належному рівні повторні обстеження необхідно проводити не рідше, ніж через 8–10 років, тобто щорічно повинно обстежуватися не менш ніж 10 % від площі природних кормових угідь [3].

При розробленні геоботанічного районування доцільно застосувати типологічний підхід із використанням номенклатури типів природних кормових угідь запропонованих М. М. Бортняком.

Потребує оновлення і землеоцінне районування земель України, яке було проведене у 80-х роках минулого століття [11]. Зазначене районування нині широко застосовується при визначенні розмірів втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, зокрема при визначенні Кінт – коефіцієнт інтенсивності використання сільськогосподарських угідь (відношення показника диференціального доходу оцінки ріллі землеоцінного району, в якому від-

водиться земельна ділянка, до аналогічного показника в цілому по Автономній Республіці Крим, області, містах Києву та Севастополі) [9]. Слід пам'ятати, що даний коефіцієнт визначений за результатами господарювання великих сільськогосподарських підприємств (колгоспів, радгоспів та ін.) більш як 30 років тому і нині потребує уточнення.

Висновки і перспективи.

Наведені теоретико-методологічні основи різномірних видів природного районування земель, які полягають у систематизації та типізації типів і видів районування, розробці принципів та обґрунтуванні класифікаційних ознак районування.

Список використаних джерел:

1. Барановський В. А. Україна. Еколого-економічне зонування території. Масштаб 1:3 000 000 / В. А. Барановський. – К. : Центр екологічної освіти та інформації, 2001. – 1 аркуш.
2. Грубрин Ю. Л. Геоморфологическое районирование / Ю. Л. Грубрин // Природные условия и естественные ресурсы СССР : Украина и Молдавия. – М. : Наука, 1972. – С. 62–68.
3. Дідух Я. П. Стратегія розвитку геоботаніки в Україні / Я. П. Дідух // Український ботанічний журнал. – 2014. – № 4. – С. 399–412.
4. Канаш О. П. Схема ерозійного районування сільськогосподарських земель України / О. П. Канаш, С. О. Осипчук // Землевпорядкування. – 2003. – № 1. – С. 47–53.
5. Методичні рекомендації щодо здійснення ерозійного районування (зонування) земель // Землевпорядний вісник. – 2005. – № 1. – С. 40–43.
6. Методичні рекомендації щодо здійснення природно-сільськогосподарського райо-

нування (зонування) земель // Землевпорядний вісник. – 2004. – № 4. – С. 53–56.

7. Осипчук С. О. Природно-сільськогосподарське районування України / С. О. Осипчук. – К. : Урожай, 2008. – 192 с.
8. Порядок здійснення природно-сільськогосподарського, еколого-економічного, протиерозійного та інших видів районування (зонування) земель : постанова Кабінету Міністрів України від 26 травня 2004 р. № 681 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 21. – Ст. 1429.
9. Про розміри та Порядок визначення втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, які підлягають відшкодуванню : постанова Кабінету Міністрів України від 17 листопада 1997 р. № 1279 // Офіційний вісник України. – 1997. – № 47. – Ст. 40.
10. Теоретичні засади зонування земель в Україні / [Дорош О. С., Ісаченко Н. В., Осипчук С. О. та ін.]. – К. : Медінформ, 2011. – 183 с.
11. Указания по землеоценочному районированию Украинской ССР. – К. : Укрземпроект, 1978. – 38 с.

References

1. Baranovsky, V. A. (2001). Ukraine. Ekologo-ekonomichne zonuвання terytorii. Masshtab 1:3 000 000 [Ukraine. Ecological and economic zone zoning. Scale 1: 3.000 000]. Kiev : Center for Environmental Education and Information, 1 sheet.
2. Grubrin, Yu. L. (1972). Heomorfolohycheskoye raionirovaniye. Pryrodnye uslovyia y estestvennyye resursy SSSR : Ukrayna y Moldaviya [Geomorphological zoning. Natural conditions and natural resources of the USSR : Ukraine and Moldavia]. Moscow, Russia: Science, 228.
3. Didukh, Ya. P. (2014). Stratehiia rozvytku heobotaniky v Ukraini [Strategy of development of geobotany in Ukraine]. Ukrainian Botanical Journal, 4, 399-412.

4. Kanash, O. P., Osipchuk, S. O. (2003). Skhema eroziinoho raionuvannia silskohospodarskykh zemel Ukrainy [The scheme of erosion zoning of agricultural land of Ukraine]. Land management, 1, 47–53.
5. Metodichni rekomendatsii shchodo zdiisnennia eroziinoho raionuvannia (zonuvannia) zemel [Methodological recommendations for the implementation of erosion zoning (zonation) of lands] (2005). Land Management, 1, 40–43.
6. Metodichni rekomendatsii shchodo zdiisnennia pryrodno-silskohospodarskoho raionuvannia (zonuvannia) zemel [Methodical recommendations for the implementation of natural and agricultural zoning (zonation) of lands] (2004). Land Management, 4, 53–56.
7. Osipchuk S. O. (2008). Pryrodno-silskohospodarske raionuvannia Ukrainy [Natural-agricultural regionalization of Ukraine]. Harvest, 192.
8. The Official Bulletin of Ukraine (2004), Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «Procedure for the implementation of natural-agricultural, ecological-economic, anti-erosion and other types of zoning (zonation) of land», Official Bulletin of Ukraine, 21, 1429.
9. The Official Bulletin of Ukraine (1997), Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the Amounts and Procedure for Determining Agricultural and Forest Production Losses Reimbursed», Official Bulletin of Ukraine, 47, 40.
10. Dorosh, O. S., Isachenko, N. V., Osipchuk, S. O. (2011). Teoretychni zasady zonuvannia zemel v Ukraini [Theoretical principles of zoning of lands in Ukraine]. Kiev, Ukraine: IEC «Medinform», 183.
11. Ukazanyia po zemleotsechnomu raionirovaniu Ukrainy SSR [Instructions on land valuation zoning of the Ukrainian SSR] (1978). Kiev, Ukraine: Ukrzemproekt, 38.

**S. Osipchuk, M. Kozak, M. Mirgorod,
I. Kolhanova**

**THEORETICAL AND METHODOLOGICAL
BASICS OF DIVERSE TYPES OF NATURAL
ZONING OF LANDS**

[https://doi.org/10.31548/
zemleustriy2018.03.05](https://doi.org/10.31548/zemleustriy2018.03.05)

Abstract. Presented the theoretical and methodological basics of diverse types of natural zoning of lands, which is based on systematization and typization of zoning types and kinds, development of principles and justification of classification features of zoning. Shown examples of individual (developed) types of zoning of lands and defined prospects for further scientific research.

Keywords: zoning, zoning types, zoning kinds, classification features of zoning, logical options of zoning.

**Осипчук С. А., Козак М. В.,
Миргород М. Н., Колганова И. Г.**

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ
ОСНОВЫ РАЗНОРОДНЫХ ВИДОВ ЕСТЕ-
СТВЕННОГО РАЙОНИРОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬ**

[https://doi.org/10.31548/
zemleustriy2018.03.05](https://doi.org/10.31548/zemleustriy2018.03.05)

Аннотация. Приведены теоретико-методологические основы разнородных видов естественного районирования земель, заключающиеся в систематизации и типизации типов и видов районирования, разработке принципов и обосновании классификационных признаков районирования. Приведены примеры отдельных (разработанных) видов районирования земель и определены перспективы дальнейших научных исследований.

Ключевые слова: районирование, типы районирования, виды районирования, классификационные признаки районирования, логические варианты районирования.